

FIATALOK VALLÁSOS SZOCIALIZÁCIÓJA ÉS ELŐÍTÉLETESSÉGE

AKÖZELMÚLTBAN TÖBB SZOCIOLOGIAI-SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI empirikus kutatás foglalkozott a fiatalok etnikai előítéletességének jellemzőivel, illetve az intoleráns attitűdöket magyarázó különböző tényezők vizsgálatával (Erős 1997; Fábián & Erős 1996; Gábor 1993; Kelemen 1992; Ligeti 2003; Murányi 1998; Szabó & Örkény 1998; Szabó & Horváth & Marián 1996).

Egy nagyobb munka keretén belül a kilencvenes években végzett 11 survey kutatás másodelemzésével a fiatalok előítéletessége és a szocio-kulturális jellemzők közötti kapcsolatot vizsgáltuk.¹ A kutatásonként eltérő operacionalizálás ellenére, néhány szocio-kulturális jellemzőnek azonos hatása van a különböző (etnikai, nemzeti, fogyatékos, deviáns) másságot reprezentáló kisebbségekhez való viszony alakításában. Több elemzett kutatás eredménye is alátámasztja, hogy a lányok, a fiatalabb tizenévesek, a vallásosak és az iskolázott szülők gyermekéinek csoportjában kevéséval valószínű az előítéletes magatartás, mint a fiúk, az idősebbek, a nem vallásosak és az iskoláztalan szülők gyermekei között (Murányi 2004). Ezek az eredmények megerősítik Szabó Ildikó és Örkény Antal korábbi következtetéseit: a nyolcadikosok és az utolsó éves középiskolások kisebbségekhez való viszonya nem csak az iskolatípusok, hanem a nemek és településtípusok, valamint a szülők iskolázottsága alapján képzett csoportokban is eltér. A kisebbségekkel szembeni előítélet Szabóék eredményei szerint is inkább jellemző a fiúkra, a községekben előre és a kevésbé kvalifikált szülői háttérrel rendelkezőkre (Szabó & Örkény 1998).

A vallásosság és a felekezeti hovatartozás, mint a kisebbségi csoportokra irányuló lehetséges magyarázó faktorok hatásának részletes elemzése azt mutatta, hogy a vallásosság intenzitásának növekedésével csökken az előítéletes attitűdökkel jellemzhető fiatalok aránya, csak a többnyire fogyatékosokra irányuló előítélet változó esetén figyelhető meg ellenkező irányú kapcsolat. A felekezetek szerinti csoportokra jellemző intolerancia arányok között szintén felfedezhető egyfajta következetlen

1 Két vizsgálat országos mintán, öt vizsgálat az ország különböző városában, négy vizsgálat az ország köréjében készült. A survey vizsgálatok mintái viszonylag tág, 10–25 éves korcsoportra vonatkoztak: öt kutatás csak középiskolások körében készült, de további mintákban is voltak 14–18 éves válaszadók. Két adatfelvételben az általános iskolák felső osztályaiban tanulók, míg a szolnoki vizsgálat mintájában főiskolások (is), a debreceni kutatásban egyetemisták (18–25 évesek) szerepeltek.

logika. *A nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni előítéletességet inkább a reformátusoknál, a fogyatékos kisebbségek elutasítását inkább a katolikusoknál lehetett megfigyelni* – de találtunk példát az ellentétes arányokra is. Az előítéletességet befolyásoló szocio-kulturális tényezők vizsgálata során a vallásosság az egyik leginkább meghatározó változónak bizonyult. Több kutatási eredmény is alátámasztotta, hogy *a fiatalok vallásossága a kisebbségekkel szembeni toleranciát, míg a szülők vallásossága – a fogyatékos másság kivételével – az intoleranciát erősíti*. A felekezeti tagság ok-okozati hatása már közel sem volt ennyire következetes, inkább a szignifikáns befolyásoló hatást érdemes kiemelnünk (Murányi 2004).

A fiatalok vallásossága és előítéletessége közötti kapcsolat további vizsgálata során 2003. májusában olyan survey kutatást végeztünk, amely – támaszkodva az eddigi eredményekre – a felekezeti és családi szocializációs hatások vizsgálatára koncentrált. *A korábbi adatfelvételeknél nagyobb hangsúlyt helyeztünk a vallásosság koncepcionalizálására, illetve operacionalizálására*. A kutatás statisztikai elemzésekre alkalmas adatbázisának kialakítása során arra törekedtünk, hogy a három almintát (apa, anya, gyerek) úgy egyesítsük, hogy - a fiatalokra vonatkozó változók önálló elemzése mellett – lehetővé váljon a felekezeti hovatartozás, valamint a szülői hatások vizsgálata is. A Debreceni Egyetem társadalomtudományi kutatásmódszertan kurzusok hallgatóinak közreműködésével végzett adatfelvétel kvótás mintavételénél – hasonlóan egy korábbi, 2002-ben lebonyolított vizsgálathoz – két kritériumot kellett figyelembe venni: 1. a vizsgálat 120 családra kialakított mintájában a három lekérdezett (apa, anya, gyerek) azonos felekezethez (református vagy katolikus) tartozzon; 2. a gyerek kérdezett középfokú oktatási intézményben tanuljon. A mintába került családok lakóhelye gyakorlatilag három megyében található: 55 százalékuk Hajdú-Bihar, 15 százalékuk Szabolcs-Szatmár-Bereg, míg 14 százalékuk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében él. A kérőíves vizsgálathoz hasonló kutatási koncepció és mintavételi logika alapján 2003. őszén hetven családdal készítettünk strukturálthatlan magnós interjúkat, amelyek feldolgozása jelenleg zajlik. A kvalitatív elemzés során nagyban támaszkodunk a most bemutatásra kerülő, a vallásosság és az előítéletesség (antiszemizmus és cigányellenesség) kapcsolatára vonatkozó eredményekre.

A vallásosság jellemzésére felhasznált változók *első csoportja* a Szántó János tanulmányában (Szántó 1998) részletesen taglalt négy vallásosság dimenzióra – vallásos identifikáció (mennyire tartja magát vallásosnak) intézményes vallási aktivitás (templomba, istentiszteletre járás), személyes vallási aktivitás (imádkozás gyakorisága), Istenhit (mennyire hisz Istenben) – vonatkozott. A korábbi kutatások során alkalmazott összevont vallásosság változók képzéséhez igazodva, a négy dimenzió felhasználásával három, a vallásos intenzitás alapján elkülönült csoportot – nem vallásos, inkább vallásos, vallásos – képeztünk. A vallásos orientáció mérését az indokolta, hogy a vallásszociológia és valláspszichológia terjedelmes irodalmában a vallás és előítélet kutatása általában azzal kapcsolatos, hogy a vallásosság típusa előrejelzi az előítéletet vagy toleranciát. A vallásos orientáció Allport-i fo-

galmának bevezetése a vallásosság értelmezéséhez kapcsolható. Allport szerint a vallásosság nem azonos a templomba járással és imádkozással mért vallásos viselkedéssel, hamisan reprezentálja a vallásos elkötelezettséget „...mert csak a formalis viselkedésre, s nem a vallásos értékek elfogadására, beépülésére reflektál” (Allport & Ross 1967:433). A vallásos orientáció lényegében a vallásos hit megélezének mértéke. A különböző típusú vallásos állásfoglalások megértésének kulcsa a motiváció koncepció. A különböző motivációkon alapuló vallásos gyakorlat (ima, ájtanosság) alapján Allport megkülönbözteti azokat akik használják és akik elik a vallásukat. Ha a vallás gyakorlása pszichológiai szükségletek kielégítésére szolgál, akkor a külső, míg abban az esetben, ha a vallásosság az élet fő motivációja, akkor a belső vallásosság a jellemző. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az első esetben az egyén uralkodik a vallásán, a másik esetben a vallás uralkodik az egyénben (Allport & Ross 1967).

A nemzetközi (többnyire amerikai) szakirodalomban számos olyan kérdőíves kutatásra is találunk olyan példákat, amelyek felhasználták a vallásosság két típusának mérésére kidolgozott ROS skálát. Az eltérő mintákon és különböző kulturális környezetben készült vizsgálatok eredményei többnyire alátámasztották a vallásosság típusok és a kisebbségekkel szembeni előítélet között feltételezett kapcsolatot. Az empirikus kutatási eredmények kétségtelenül azt mutatják, hogy az etnikai előítélet pozitívan korrelál a külső vallásos orientációval, azonban a belső orientációval nem mutattak ki következetes kapcsolatot (Donabue 1985). Hosszan idézhettünk a különböző vizsgálati eredményeket, de talán elegendő arra utalni, hogy a vallásos orientáció két típusa és az előítéletesség közötti kapcsolat – a populáció kulturális és vallási jellemzői, a minta sajátosságai mellett – erőteljesen függ attól, hogy milyen típusú előítélet mérése szerepelt az adott vizsgálatban.

A kutatásunk során alkalmazott „Age-Universal I-E” skála (Gorsuch & Venable 1983) belső (intrinsic), illetve külső (extrinsic) alskáláit – az eredmények összehasonlíthatósága miatt – standardizáltuk (1. táblázat).

A kutatás kérdőívében az antiszemitizmus, a cigányellenesség és a xenofóbia mellett a kisebbségekkel szembeni ellenszenv mérése a TÁRKI 2002. májusban készült *Vélemény 2002. május* kutatás kérdőívében alkalmazott skálákkal történt. A továbbiakban a történetileg kondicionált, empirikus kutatások által leginkább vizsgált két nagy előítélet-rendszerre, az antiszemitizmusra és a cigányellenességre koncentrálunk.

A hasonló skálákkal, felnőtt mintákon végzett korábbi kutatások (lásd az 1994-es RWA-felvétel eredményeit: Fábián 1999) eredményei arra utalnak, hogy kimutatható az antiszemita ideológia három típusának (etnocentrikus, vallási és politikai) elkülönülése. A vizsgálat során alkalmazott antiszemitizmus alskálákat a 2. táblázat mutatja.

A cigányellenességet mérő Likert-skála tizennégy kijelentéséből öt egy korábbi regionális vizsgálat, kilenc a *Vélemény 2002. május* kutatás kérdőívében szerepelt (lásd 3. táblázat).

1. táblázat: Az Age-Universal I-E skála (átlagpontok, 1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljesen egyetért)

Belső (intrinsic) vallásos orientáció skála ítemei	
Az egyedül elmondott imáim vannak olyan fontosak nekem, mint a templomiak	3,86
Az imával és elmélkedéssel eltöltött idő fontos számomra	3,04
A vallásom azért fontos számomra, mert választ ad sok olyan kérdésre, amely az élet értelmére vonatkozik	2,76
Nagyon törekszem arra, hogy az egész életemet a vallásos hitemnek megfelelően éljem	2,48
Gyakran előfordult már, hogy intenzíven éreztem Isten jelenlétét	2,43
Az egyház szervezésében működő különböző gyülekezeti csoportok közül leginkább az érdekel, ahol a biblia tanulmányozásával foglalkoznak	2,37
Az élethez való viszonyomat teljességgel a vallásom határozza meg	2,15
Külső (extrinsic) vallásos orientáció skála ítemei	
Az ima a békességről és boldogságéről van	3,48
* Bár hiszek a vallásomban, sok más dolog fontosabb ennél az életben	3,17
A vallásom leginkább vigaszt ad nekem, amikor szomorú vagyok, vagy bajban vagyok	3,14
* Nem számít, hogy miben hiszek, amíg jó vagyok	3,06
Szívesen olvasok a vallásomról	2,96
Leginkább azért imádkozom, hogy megkönyebbülést és oltalmat kapjak	2,94
Bár vallásos vagyok, nem engedem, hogy ez a minden nap életemre befolyással legyen	2,45
Előfordul, hogy a hitemmel ellentétesen kell viselkednem, mert különben megszólának az emberek	2,22
Elsősorban azért imádkozom, mert így tanították	2,04
Leginkább azért járok templomba, mert jó találkozni az ottani ismerősökkel	1,57
Többnyire azért járok templomba, hogy együtt legyek a barátaimmal	1,47
Azért járok templomba, mert ott barátságokat köthetek	1,45

Ha a *-al jelzett ítemek nem szerepeltek a skálában, az eredeti E-skála Cronbach-alfa értéke megnőtt (0,6382, illetve 0,7170), ezért a további elemzések során a csökkentett ítem számú E-skálát használtuk. Az I skála Cronbach-alfa értéke: 0,9112.

2. táblázat: Az antiszemizmus három skálája (4 fokozatú skála átlagok, 1: egyáltalán nem, 4: teljesen egyetért)

Politikai antiszemizmus (PAS) skála – Cronbach alfa: 0,836	
A zsidó származású értelmezégek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát	2,64
A baloldali mozgalmakra a zsidók mindenkor döntő befolyást gyakoroltak	2,53
A zsidók még az üldözöttésekben is előnyt próbálnak kovácsolni	2,41
Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat	2,30
A liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek	2,30
A rendszerváltással igazából a zsidók jártak jól	2,26
Diszkriminatív antiszemizmus (DAS) skála – Cronbach alfa: 0,8766	
A zsidók és nem zsidók közötti házasság egyik félnek sem tesz jót	2,11
Jobb, ha az embernek nincs sok dolga zsidókkal	1,90
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát	1,87
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból	1,83
Vallási antiszemizmus (VAS) skála – Cronbach alfa: 0,7613	
Jézus Krisztus keresztre feszítése a zsidók megbocsáthatatlan bűne	2,04
A zsidóság szenvédése Isten büntetése volt	2,06

3. táblázat: A romákkal szembeni előítéletesség (4 fokozatú skála átlagok, 1: egyáltalán nem, 4: teljesen egyetért)

A cigány családokban azért van olyan sok gyermek, mert az utánuk kapott családi pótlékből akarnak megélni	3,36
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni	3,33
A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok	3,30
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon*	3,20
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát	3,19
A cigányokat rá kell szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok	3,15
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között	3,04
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van	2,77
Csak helyeselní lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be	2,56
Sok cigány azért nem dolgozik, mert nem kap munkát*	2,43
A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között	2,27
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi résztől, mivel képtelenek az együttélesre	2,15
A cigányok minden szempontból értek arra, hogy saját dolgaikban dönthessének*	2,04
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak*	1,29

* A pozitív tartalmú kijelentések átkódolva, Cronbach-alfa: 0,723.

4. táblázat: A felekezeti/vallásos csoportok I-E orientáció jellemzői (átlag)

	E-skála	I-skála
Katolikus - Nem vallásos csoport	-0,435	-0,763 ^a
Katolikus - Inkább vallásos csoport	0,002	-0,568 ^a
Katolikus - Vallásos csoport	0,286	0,508 ^a
Református - Nem vallásos csoport	-1,169 ^a	-0,757 ^a
Református - Inkább vallásos csoport	0,132 ^a	0,130 ^a
Református - Vallásos csoport	0,430 ^a	0,861 ^a
Református - Nem jár hittanra	-0,314 ^a	-0,003 ^a
Református - Jár hittanra	0,616 ^a	0,903 ^a

^a $p < 0,05$, egymintás T-próba.

A kutatás eredményei szerint a református gyerekeket nagyobb mértékű (politikai és diszkriminatív) antiszemizmus jellemzi, mint a katolikus felekezethez tartozó fiatalokat. A református gyerekekre inkább jellemző intoleranciát a cigányok szignifikánsan nagyobb mértékű elutasítása is alátámasztja.

5. táblázat: A felekezeti csoportok előítéletességének jellemzői (átlag, score-átlag)

	Katolikusok	Reformátusok
PAS skála	-0,432	-0,266
DAS skála	0,187	0,240
VAS skála	-0,009	-0,006
Cigányellenesség skála ^a	-0,176	0,145

^a p < 0,05, kétmintás T-próba.

A vallásosság intenzitása alapján elkülönült csoportok zsidókkal és cigányokkal szembeni előítéletességét vizsgálva, az antiszemita attitűdök közül a diszkriminatív és a vallási antiszemizmus mértéke tér el szignifikánsan. A korábbi kutatási eredményektől eltérően, a vallásos csoportokra inkább jellemző a diszkriminatív és a vallási antiszemizmus.

6. táblázat: A vallásosság alapján elkülönült csoportok előítéletességének jellemzői (átlag)

	Nem vallásos csoport	Inkább vallásos csoport	Vallásos csoport
PAS skála	0,004	-0,494	-0,368
DAS skála ^a	-0,006	0,106	0,484
VAS skála ^a	-0,441	0,005	-0,007
Cigányellenesség skála	-0,006	-0,008	-0,009

^a p < 0,05, kétmintás T-próba.

A különböző előítéletes attitűdök és a vallásos orientáció típusok közötti szignifikáns kapcsolatok – a nemzetközi kutatási eredményekkel összhangban – jelenők mértékben függnek az előítélet tárgyát képező csoportuktól, pontosabban az előítéletesség típusától.

Korábban láttuk, hogy a református gyerekeket inkább jellemzi – a politikai és a diszkriminatív – antiszemizmus, valamint a cigányellenesség. A külső vallásos orientációt tekintve a felekezeti csoportok hasonlósága változatlan, mivel – a több kutatást elemző tanulmány (Donahue 1985) következtetéseivel összhangban – a külső vallásosság skála a katolikusoknál a diszkriminatív és a vallási antiszemizmussal, míg a reformátusoknál mindenkor antiszemita attitűddel pozitívan korrelált. A belső vallásos orientáció szintén együtt jár az antiszemizmussal, azonban a katolikusoknál a diszkriminatív, a reformátusoknál a politikai antiszemizmus szintén pozitív korrelációját figyelhettük meg. Ez azt jelenti, minél erősebb a vallásos orientáció – típustól függetlenül – a református és katolikus fiataloknál egyaránt az antiszemizmus erősödésével jár együtt. Ellentétben a belső vallásosság és az antiszemizmus nem várt összefüggésével, a cigányellenesség és a vallási orientáció közötti – csak a reformátusoknál jelentkező – korreláció már logikus-

nak tűnik, mivel minél inkább jellemző a belső vallásos orientáció, annál kevésbé valószínűsíthető a cigányellenes attitűd.

7. táblázat: Az antiszemizmus/cigányellenesség típusok és az I-E-skála szignifikáns korrelációs kapcsolatai

	I-skála
Katolikus – DAS skála	0,427 ^b
Református – PAS skála	0,281 ^a
Református – Cigányellenesség skála	-0,270 ^a
	E-skála
Katolikus – DAS skála	0,270 ^a
Katolikus – VAS skála	0,493 ^b
Református – PAS skála	0,286 ^a
Református – DAS skála	0,217 ^a
Református – VAS skála	0,231 ^a

^a p < 0,05; ^b p < 0,001.

A vizsgálat mintája lehetőséget nyújtott annak vizsgálatára is, hogy a szülők hasonló attitűdje mennyire befolyásolja a fiatalok antiszemizmusát, illetve cigányellenességét. A felekezeti bontásban elemzett regressziós modellek azt mutatják, hogy *a fiatalok antiszemizmusát minden felekezeti csoportban – különösen a diszkriminatív antiszemizmus esetében – jelentősen meghatározza a szülők antiszemizmusa*. A cigányellenesség modellekben feltűnő, hogy *a református fiatalok cigányokkal szembeni attitűdjét jelentősen jobban befolyásolja a szülők cigányellenessége*, mint a katolikusoknál.

8. táblázat: Katolikus alminta: a szülők attitűdjének hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százalék	Összevont szülő változó standardizált béta értéke
CIGÁNYELLENESSÉG skála	2,9	0,170 ^a
PAS skála	18,8	0,433 ^b
DAS skála	67,4	0,821 ^b
VAS skála	41,3	0,642 ^b

^a p < 0,05; ^b p < 0,001.

9. táblázat: Református alminta: a szülők attitűdjének hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százalék	Összevont szülő változó standardizált béta értéke
CIGÁNYELLENESSEG skála	29,1	0,539**
PAS skála	10,3	0,321 ^a
DAS skála	74,2	0,861 ^a
VAS skála	32,2	0,567 ^a

^a p < 0,001.

A következő két modellben a *szocio-kulturális változók hatását* vizsgáltuk.² A református és katolikus fiatalok csoportjában külön-külön elvégzett lépésenkénti regressziós modellek eredménye szerint a hat magyarázó változó befolyása lényegesen eltér a két felekezethez tartozók között. A katolikus felekezetű gyerekeknél csak a diszkriminatív és a vallási antiszemizmus befolyásolása szignifikáns. Mindkét esetben az *antiszemita attitűd csökkenését valószínűsíti a szülők iskolázottsága*, ugyanakkor a szocio-kulturális jellemzők által nagymértékben befolyásolt vallási *antiszemizmust erősíti az egzisztenciális szempontból minél jobb családi környezet és az urbanizált lakóhely*. A református csoportnál csak a vallási antiszemizmus esetében volt szignifikáns magyarázó változó: a katolikusokhoz hasonló lakóhelyi hatás a tágabb környezet felekezeti hovatartozástól független szerepét mutatja.

10. táblázat: Katolikus alminta: szocio-kulturális jellemzők hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százálekban	Szignifikáns ($p<0,05$) magyarázó változók
DAS skála	19,4	Szülők iskolai végzettsége (-0,441)
VAS skála	49,0	Életkor (0,539), Lakóhely (-0,431) Egzisztenciális főkomponens (0,423) Szülők iskolai végzettsége (0,287)

11. táblázat: Református alminta: szocio-kulturális jellemzők hatása (lineáris regresszió, stepwise)

Függő változó	Magyarázott variancia-százálekban	Szignifikáns ($p<0,05$) magyarázó változók
VAS skála	10,4	Lakóhely (-0,323)

A vallásosság és a felekezeti hovatartozás, valamint az előítéletesség közötti kapcsolatok fenti eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- felekezeti hovatartozástól függetlenül, a vallásosság intenzitása mindenkor típusú vallásos orientáció erősödésével pozitívan korrelál;
- a diszkriminatív és a vallási antiszemizmus inkább a vallásos csoportokat jellemzi, míg a cigányellenesség tekintetében nincs eltérés;
- a vallásos orientáció – típustól és felekezeti hovatartozástól függetlenül – együtt jár az antiszemizmus erősödésével;
- csak a református fiatalokra jellemző a vallásos orientációk és a hittanra járás közötti szignifikáns együttjárás;
- a katolikusok csoportjához viszonyítva, a református fiatalokra nem csak a nagyobb mértékű (politikai és diszkriminatív) antiszemizmus, hanem a cigányellenesség is inkább jellemző;

2 A modellekben a következő magyarázó változók szerepeltek: lakóhely (1: város, 0: község), életkor (születési év), iskolatípus (1: gimnázium, 0: nem gimnázium), szülők iskolai végzettsége (4–10 értékű összszevont változó), nagyszülők iskolai végzettsége (2–10 értékű összszevont változó), egzisztenciális helyzet (egzisztenciális főkomponens).

- csak a református fiatalokra jellemző, hogy a belső vallásos orientáció fordítottan arányos kapcsolatban van a cigányellenességgel;
- a református fiatalok cigányellenességét – viszonyítva a katolikusok csoportjához – lényegesen jobban befolyásolja a szülők cigányokkal szembeni attitűdjé.

Mivel magyarázhatjuk, hogy a református fiatalok előítéletesebbek, mint a katolikusok? A vallásos orientáció miért befolyásolja az inkább előítéletes református fiatalok vallásgyakorlását és cigányellenességét? Miért jellemzi jobban – felekezeti hovatartozástól függetlenül – az antiszemitizmus és a vallásos orientáció a vallásos fiatalokat? (A korábbi kutatások eredményei szerint azonban a vallásosság intenzitásának növekedésével csökken az előítéletes attitűdökkel jellemzhető fiatalok aránya, míg – a jelen vizsgálathoz hasonlóan – a nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni előítéletességet inkább a reformátusoknál, a fogyatékos kisebbségek elutasítását inkább a katolikusoknál lehetett megfigyelni.)

A fenti kérdésekre a vallásos orientáció, a vallásosság megnyilvánulása, valamint a most nem elemzett szocio-kulturális jellemzők és az előítéletesség típusok további empirikus vizsgálata alapján adhatunk kielégítő válaszokat. Vélhetően vizsgálni kell azt a feltételezést is, mely szerint az előítéletesség és a felekezeti hovatartozás közötti kapcsolatban a két legnagyobb keresztény felekezet közötti különbözőknek is szerepe van. A reformáció olyan alapelveit valósította meg a lelkismereti szabadságnak, amelynek központi eleme volt az istennek tudatosan felelős személyiséget képviselő individualizmus. A katolikus vallású fiatalok számára az egyenlőséget kifejező egyházi előírások betartása és a bibliai elvek követése bizonyos esetekben inkább érvényesül, mint a társadalomszemléletében inkább egyénközpontú református vallásnál. A két felekezet közötti eltérések napjainkban már korántsem olyan erősek, mint a reformáció korában, azonban tény, hogy a protestantizmus nagyobb lehetőséget kínált és kínál az individuumnak. A reformátusok előítéletességében feltehetően annak van szerepe, hogy az egyházhoz tartozás kritériumai jelentősen „gyengébbek”. Reformátusnak vallhatja magát az is, aki nem ismeri, vagy nem tartja be saját egyháza előírásait. A református vallás a hit dolgában sokat bíz az egyéni döntésre, nagyobb lehetőséget biztosít az egyénnek, s ebből következik a társadalomszemlélet sokfélesége. Az istentiszteletek szocializációs hatása szempontjából lényeges, hogy a református prédikációk alapvetően nem foglalkoznak morális kérdésekkel és a biblia magyarázatok sem aktualizálnak.

A „katolikus tolerancia” magyarázatánál elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy római katolikus részről egyszerűt fennáll az egyházi előírások nagyobb tekinthető, a protestantizmushoz képest szabályozottabb, rigidebb és hierarchikusabb struktúrájú katolikus vallás az egyházi előírások maradéktalan követését írja elő.³ Ugyanakkor érvényesül egy – vélhetően a „katolikus intoleranciában” meg-

³ Nyilván a hívekre és a hitoktatás tartalmára is hatással van, hogy a római katolikus egyház a közelmúltban erőteljesen nyitott a máság felé. II. János Pál tevékenysége alatt különösen nagy hangsúlyt fektetett például a cigányok minden harmonikusabb beilleszkedésére a katolikus egyházba: 1993. április 7-én Auschwitzban a katolikus egyház részről II. János Pál emlékezett meg először a cigány holocaustról és 1978-tól cigány nyelven is elhangzik az Urbi et Orbi áldás.

nyilvánuló – olyan megkülönböztetés, az „egyedül üdvözítő Anyaszentegyház” és a kívülállók közötti különbözetet tartalmazza. A vallási másság (a latin és görög szertartású katolikusok közötti különbözet) vélhetően másként van jelen, mint a társadalmi másság.

A tizenévesek vallásossága és előítéletessége közötti kapcsolat magyarázatában feltétlenül figyelembe kell vennünk a *vallásos fiatalok körében megerősödő „interiorizált” vallásosságot*. Ez nem a felekezethez igazodó vallásosság elterjedését jelenti, mivel a keresztény egyházakhoz kötődő vallásosság a fiataloknak csak egy kisebb-bik részénél figyelhető meg. *A kilencvenes évek tizenéveseinek hithez való viszonyát tartalmi sokféleség és elkölönlés jellemzi*: a hitelemek struktúrájában a tradicionális, keresztény tanításokat képviselő típusok mellett elkölönlütt a média által közvetített, valamint az asztrológiát és a kommunista eszmét magába foglaló jellemzők együttese is (Csepeli & Závecz 1995).

Annak ellenére, hogy vallásossá válásnak változatlanul a család a legfontosabb színtere, az elmúlt évtizedekben a *családi kereteken belüli vallási szocializáció* veszített a korábbi jelentőségeből. Nyilván ez kapcsolatban van azzal, hogy a kilencvenes években a családi nevelés értékorientációs ereje meggyengült, az értékrend egyre inkább léthelyzet függő jelenség (Boros 1992). A történelmi egyházakban viszont megerősödött a fő tevékenység, azaz a „transzcendens” és a „hívek” kapcsolatának ápolása. A társadalom részéről is olyan elvárasok fogalmazódnak meg, amelyek – annak ellenére, hogy az emberek nem érzékelik a jelenlétét – a vallási dimenziójú társadalmi ellentétek feloldását várják az egyházaktól.⁴ *A mai tizenévesek funkcionálisabb egyházakba integrálóhatnak* és ennek köszönhetően a fiatalok vallásossága elsősorban az iskolában és a templomokban zajló, tartalmában biblikusabb és módszertanában eredményesebb hitoktatásnak köszönhető. A tizenéves korosztály nem vesz részt rendszeresen a templomi istentiszteleteken, de a bibliai történetek és értelmezések más csatornákon keresztül – iskolai tananyagként, tömegkommunikáció, hittanoktatás – ismertek lehetnek. *A fiatalok intenzív vallásgyakorlásának középpontjában – protestánsknál és katolikusknál egyaránt – a bibliai tanok megismerésére áll*. A bibliai parancsolatokban és azok értelmezéseiben megfogalmazott felebaráti tisztelet sok tekintetben a mássággal szembeni toleranciát sugallja. A morális szempontból kifejezetten egalitariánus elvek feltétlen követését és ezek megszegését bűnnek minősítő vallási tételek elfogadásának és hitként rögzülésének folyamata logikus pszichológiai gátja lehet az előítéletesség kialakulásának. Mindezek azt jelentik, hogy a vallásos fiatalok kisebb mértékű előítéletessége nem feltétlenül a prédikációknak, hanem az istentiszteleteken is közvetített Biblia szövegének köszönhető. A Biblia – kevés kivételtől eltekintve – a toleranciát, előítéletmentességet hirdeti, ahol a felebaráti szeretet központi bibliai ember-ember

⁴ Az 1995-ben, 1000 fős országos reprezentatív mintán végzett vizsgálat eredménye szerint a legkevésbé érzékelt, de megoldásukat leginkább az egyházaktól váró három társadalmi konfliktus típus a katolikus-protestáns, vallásos-nem vallásos és a keresztenyek-zsidók közötti ellentét volt (Tamás 1997).

viszonyt meghatározó fogalom.⁵ A Bibliában a másság elsősorban az Isten és ember közötti különbségeken, aztán ellentében jelentkezik. A teremtés során még hangsúlyos a Teremtő és a teremtmény közötti különbség, de az Újszövetségben helyreáll az Isten és ember közötti kapcsolat (Isten Atyának szólítása; a kapcsolat véglegessége, az örök élet; a léiforma alaptézise: hasonlókká leszünk Őhozzá). Hangsúlyozottan kegyelemként fogalmazódik meg az Istenben hívők alapvető magatartásformája, amely tartalmazza a másokkal szembeni toleranciát, illetve a vétkezőknek megbocsátó kegyelmet. Az Újszövetség több helyén az ember és ember közötti különbség problémájára („Nincs különbség, mert mindenjában vétkeztek...” [Róma 3:23]) kialakul egy új kategorizálás: „Nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindenjában egyek vagytok a Krisztus Jézusban.” (Ap. Csel. 22:21–22.).

A néhány korábbi és a most ismertetett vizsgálatban is megfigyelt, a fenti gondolatmenethez nem illeszkedő eredmények – az antiszemitizmus inkább a vallásos csoportokra jellemző, a vallásos orientáció együtt jár az antiszemitizmus erősödésével – arra figyelmeztetnek, hogy az „interiorizált” vallásosság és az előítéletesség kapcsolata nem mindenkor egyértelmű. Az operacionalizálási és minta-sajátosságok mellett ebben olyan konceptuális tényezőknek is szerepe van, mint – a survey metodikának is köszönhető – a kognitív szempontok dominanciája. A kisebbségi előítéletek és a vallásosság további kutatásánál a kognitív és percepcionális értelmezések mellett a motivációs, illetve affektív megközelítések előtérbe kerülése jelentheti a továbblépést. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az affektív és motivációs folyamatok vizsgálatához szükséges az inkább megfelelő strukturálatlan interjúkra koncentrálni, illetve más disciplínák (kultúrantropológia) metodológiájára támaszkodni.

MURÁNYI ISTVÁN

IRODALOM

ALLPORT, G. W. & ROSS, J. M. (1967) Personal Religious Orientation and Prejudice. *Personality and Social Psychology*, No. 4. pp. 432–443.

BOROS LÁSZLÓ (1992) Polgárosodás és generációs érintettség. In: GAZSÓ F. & STUMPF I. (eds) *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA PTI.

CSEPELI GYÖRGY & ZÁVECZ TIBOR (1995) Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In: GAZSÓ F. & STUMPF I. (eds) *Veszesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány. pp. 139–156.

DONAHUE, M. J. (1985) Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 2. pp. 400–419.

ERŐS FERENC (1997) Etnicitás és identitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar

⁵ Néhány jellemző utalás a Bibliából : „Egy tehát az Isten választott népe: Egy az Úr, egy a hit, egy a kereszt-ség” (v.ö.: Ef. 4,5). „A mi üdvözítő Istenünk azt akarja, hogy minden ember üdvözüjön és eljusson az igazság ismeretére.” (1. Tim. 2,4). Az Ószövetség és az Újszövetség egyaránt tartalmazza, hogy Ábrahámban minden nemzettség áldást nyer (Ter. 12,3; Gal. 3,8.), és az egalitariánus toleranciát tartalmazza a II. Vatikáni Zsinat állásfoglalása is : „Az egyház nincs hozzákötve kizárolagosan egyetlen fajhoz vagy nemzethez, egyetlen sajátos életformához, egyetlen ősi vagy új szokáshoz sem, minthogy minden kor és minden földrész valamennyi népéhez szól küldetése. Ragaszkodik a maga hagyományaihoz, de egyszermind tudatában van egyetemes küldetésének, egybe tud fonódni a különféle kultúrákkal, ez pedig mind az egyházat, mind a kultúrákat gazdagítja.” („Gaudium et Spes” 58. b.)

társadalomban. *Magyar Tudomány*, No. 7. pp. 712–719.

FÁBIÁN ZOLTÁN (1999) *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum.

FÁBIÁN ZOLTÁN & ERŐS FERENC (1996) Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyaráztatában. In: ERŐS F. (ed) *Azonosság és különbözőség*. Budapest, Scientia Humana, pp. 182–200.

GÁBOR KÁLMÁN (1993) Nacionálizmus, generációs konfliktus, politikai cselekvés a szegedi és szabadkai fiatalok körében. *Educatio*, No. 2.

GORSUCH, R. L. & VENABLE G. D. (1983) Development of an „Age Universal” I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, No. 22, pp. 181–187.

KELEMEN ÁGNES (1992) Nemzeti érzelmek és a kisebbségek iránti attitűdök a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, No. 2. pp. 77–101.

LIGETI GYÖRGY (2003) *Gyűjtős. Iskola, demokrácia, civilizáció*. Budapest, Új Mandátum.

MURÁNYI ISTVÁN (1998) Szociokulturális és területi tényezők szerepe a 10–17 éves fiatalok előítéletes gondolkodásában. In: SIK E. & TÓTH J. (eds) *Idegenek Magyarországon*. Budapest, MTA PTI, pp. 139–152.

MURÁNYI ISTVÁN (2004) Tizenévesek nemzeti identitása és előítéletessége. Szocio-kulturális jellemzők a rendszerváltozás után. PhD dolgozat. Kézirat.

SZABÓ ILDIKÓ & HORVÁTH ÁGNES & MARIÁN BÉLA (1996) *Főiskolások állampolgári kultúrája*. Budapest, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont.

SZABÓ ILDIKÓ & ÖRKÉNY ANTAL (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány.

SZÁNTÓ JÁNOS (1998) Á vallási mobilitás dimenziói és társadalmi vonatkozásai. In: Szántó J. (ed) *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest, Új Mandátum.

TAMÁS PÁL (1997) Egyházi mozgásterek a társadalomban. In: HORÁNYI Ö. (ed) *Az egyház mozgásteréiről a mai Magyarországon*. Budapest, Vigilia.

